

Zdobywanie Witoszy jako praktyka kulturowa. Śladami Aleka Konstantinowa

Magdalena Kałuża

Aleko Konstantinow (1863–1897), znany również pod pseudonimem *Щастливец* (Szczęściarz), to bułgarski pisarz i działacz społeczny, autor cyklu satyrycznych opowiadań i felietonów *Baj Ganiu* (*Бай Ганьо*), publikowanych na łamach bułgarskiej prasy od 1895 roku. W Polsce stał się rozpoznawany po publikacji w 1986 roku przekładu właśnie tego, sztandarowego w dorobku pisarza, dzieła¹. Mało który z Polaków jednak wie, że Aleko Konstantinow w Bułgarii jest znany i ceniony nie tylko jako twórca utworów literackich, ale także inicjator oraz założyciel ruchu turystycznego w zorganizowanej formie. Warto przybliżyć polskim odbiorcom bułgarskiej kultury również ten aspekt działalności społeczno-artystycznej tej wybitnej osobowości.

22 sierpnia 1895 roku w czasopiśmie „Знаме” ukazał się tekst *Покана* – emocjonalne *Zaproszenie*, w którym Konstantinow zachęcił wszystkich miłośników przyrody do przybycia na zebranie założycielskie klubu bułgarskich turystów. Miało się ono odbyć tydzień po publikacji tekstu, w samo południe i w terenie, a konkretniej na wysokości 2290 metrów, tj. na najwyższym szczycie masywu górskiego Witosza, czyli Czarnym Wierchu (*Черни връх*). Konstantinow umiejętnie zdiagnozował i wykorzystał w tym tekście narastającą w środowisku sofijskich intelektualistów potrzebę zwrócenia uwagi publicznej na walory rodzimych krajobrazów wysokogórskich, zalety ruchu na świeżym powietrzu, zasługujące na zbadanie bogactwo fauny i flory. Zarówno pisarz, jak i inni współcześni mu działacze kulturalni dostrzegali również konieczność opisanie i przekazania społeczeństwu w przystępnej formie wiedzy dotyczącej górskiego komponentu bułgarskiego pejzażu. W interesującej pod względem gatunkowym formie, łączącej elementy felietonu, dziennika podróży i odezwy, autor *Zaproszenia* pokazał się zarówno jako utalentowany twórca literacki, korzystający ze swobodą i swadą z licznych środków artystycznego wyrazu (jak ironia, paralelizm syntaktyczny, metafora, pytanie retoryczne, gradacja, porównanie), jak i zaangażowany działacz społeczny ze zdolnościami organizacyjnymi, człowiek, którego dziś moglibyśmy określić mianem aktywisty przyrodniczego. W jego inicjatywie nadania ram organizacyjnych ruchowi turystycznemu w Bułgarii dają o sobie znać cechy nowoczesnego

¹A. Konstantinow, *Baj Ganiu*, tłum. F. Korwin-Szymanowski, Czytelnik, Warszawa 1986.

lidera, takie jak dążenie do celu, jasne wyznaczanie zadań i rozdzielanie obowiązków, skoncentrowanie na rezultacie, kreatywność, gotowość do podejmowania ryzyka, zdecydowanie, pewność siebie i odpowiedzialność, a jednocześnie skromność, umiejętność słuchania, zdolności komunikacyjne, talent do motywowania innych przez odpowiednie pochwały i do budowania dobrych relacji w grupie. Wreszcie Konstantinow, zauważając i nazywając korzyści, jakie obywatele odniosą z górskich wędrówek oraz zachęcając władze do zadbania o odpowiednią infrastrukturę sprzyjającą turystyce górskiej, a także (co ważniejsze) aktywnie wprowadzając swoje inicjatywy w życie, daje się poznać jako społecznik i altruista, nie skąpiący czasu i sił na społecznie użyteczny cel.

Korzyści z takiego klubu są oczywiste: jego członkowie, zgrupowani w towarzystwie, będą wzbudzać i wspierać wzajemną miłość do wycieczek po malowniczych zakątkach Bułgarii; poznają kraj; opracują opisy tras spacerowych i miejsc, gdyż wśród członków niewątpliwie znajdą się osoby naukowo przygotowane do studiowania flory, fauny, bogactw mineralnych, etnografii, geologii, geografii; wśród członków będą opowiadane historie o ciekawych wycieczkach po Bułgarii lub zagranicą; klub będzie udzielać informacji i pomoże tym, którzy chcą odwiedzić pewne miejsca, aby otrzymać członkostwo (...). Klub będzie mógł zalecić władzy podjęcie środków ułatwiających wycieczki, jak również zapobiegających zabłądzeniu w miejscach nieprzystępnych i trudnych do przejścia².

Zaproszenie Konstantinowa spotkało się z ogromnym odzewem, ujawniając skalę zainspirowanych przez pisarza zainteresowań środowisk intelektualnych Sofii końca XIX wieku. W zaplanowanym terminie, tj. 27.08.1895 roku, na Witoszę weszło około trzystu osób, co zostało opisane w kolejnym felietonie pisarza z typową dla niego emfazą i entuzjazmem:

Efekt wywołany przez zaproszenie przewyższył stukrotnie wszelkie oczekiwania. Teraz, po tym, gdy miałem zaszczyt ujrzeć prawdziwy jarmark na samym szczycie Witoszy, mogę śmiało przytoczyć chętnie cytowaną frazę: „Szanowni Państwo, poznajcie Bułgarię, żebyście mogli ją pokochać” i dodać od siebie: „Szanowni Państwo, poznajcie ze wszech stron bułgarski naród, a go pokochacie; w nim skrywa się potencjał, poszukajcie zdrowego impulsu, a zamienicie go w żywą siłę. (...) Czy wiecie, jaki był rezultat? – Około czterystu osób przez Dragalewci, Begler Cziflik,

²A. Константинов, Покана, „Знаме” 22.08.1895, nr 99, <https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=169&WorkID=6095&Level=1> (dostęp: 20.01.2024). Polskiego przekładu wszystkich cytatów z analizowanego tekstu dokonali członkowie polskiej grupy uczestniczącej w projekcie „Malownicza Bułgaria” – studenci drugiego roku studiów magisterskich na kierunku slawistyka w Instytucie Slawistyki Zachodniej i Południowej UW (Katarzyna Szybisty, Zofia Kręc, Katarzyna Martyniak, Magdalena Kałuża, Łukasz Waclawek, Rafał Mrowiński). Jeśli nie zaznaczono inaczej, przekłady wszystkich pozostałych cytatów wykonała autorka tekstu.

*Bistricę i Knjażewo sunęło nocą z soboty na niedzielę po szczytach Witoszy i przy wschodzie słońca trzysta osób zdobyło Czarny Wierch! Ech, prawdę mówiąc, zadziwiło mnie to szlachetne współzawodnictwo!*³

Wskutek przeszkód o charakterze technicznym i tragicznej śmierci Aleka Konstantinowa w 1897 roku pierwsze bułgarskie towarzystwo turystyczne zawiązało się formalnie dopiero w 1899 roku i przyjęło imię swojego inicjatora. Działa do dziś pod nazwą Bułgarski Związek Turystyczny (*БТС – Български Туристически Съюз*) i do dziś ma tego samego patrona. Marzenie Konstantinowa ziściło się: turystyka górską w Bułgarii stała się częścią stylu życia, ewoluując od elitarnego poruszenia aktywistycznego kilkudziesięciu sofijskich zapaleńców (przypominającego modne zachodnioeuropejskie „fanaberie”, takie jak fascynacja szwajcarskimi Alpami) do codziennego, swojskiego sposobu spędzania wolnego czasu, dostępnego zarówno dla niedzielnych spacerowiczów, jak i zawodowych sportowców.

Niewątpliwie do utrwalenia masowego charakteru fenomenu społecznego, jakim jest w Bułgarii rekreacyjna turystyka górską, przyczyniło się nie tylko górzyste ukształtowanie terenu całego państwa, lecz w szczególności bliskie sąsiedztwo Sofii imasywu górskiego Witosza. Dowodem na popularność wędrówek po Witoszy jest rozbudowana sieć obiektów turystycznych, tworzących infrastrukturę gotową obsłużyć dziesiątki tysięcy turystów rocznie. Liczby mówią same za siebie: obecnie jest to ponad 40 schronisk i hosteli oraz około 10 wiat turystycznych. Wśród nich prym wiedzie słynne schronisko Aleko, należące do Towarzystwa Turystycznego im. Aleka Konstantinowa, jednostki organizacyjnej Bułgarskiego Związku Turystycznego. Obiekt został wybudowany w latach 1924 – 1932 i wpisany do (prowadzonego przez BZT) rejestru 100 Narodowych Obiektów Turystycznych pod numerem 74, stanowi najstarsze schronisko na Witoszy i punkt startowy szlaku prowadzącego na Czarny Wierch.

Pamięć o Aleku Konstantinowie jest w Bułgarii pielęgnowana starannie i z dużą dozą życzliwości, o czym świadczy nie tylko ustanowienie go patronem Związku czy schroniska, lecz także nazwanie jego imieniem ulic w największych bułgarskich miastach oraz obecność wielu pomników tej postaci w przestrzeni publicznej, przede wszystkim Sofii i jej okolic. Na przykład na szczycie Czarnego Wierchu znajduje się płaskorzeźba przedstawiająca lewy profil pisarza, którą wykonał Lubomir Prachow, a w 1958 roku ufundowało Towarzystwo Turystyczne im. Aleka Konstantinowa. Z kolei w sofijskim parku Borisowa gradina (*Борисова градина*) od 1988 roku na tle zieleni majestatycznie rysuje się

³A. Константинов, *Невероятно наистина, но факт: 300 души на Черния връх*, „Знаме” 29.08.1895, <https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=169&WorkID=6094&Level=1> (dostęp: 20.01.2023).

postument z popiersiem Konstantinowa autorstwa Borisa Gondowa. W 2016 roku zaś na centralnym sofijskim bulwarze Witoszy (*булевард "Витоша"*), pieszczotliwie nazywanym przez mieszkańców stolicy *Witoszką*, stanął pełnowymiarowy, realistyczny pomnik pisarza, stojącego z walizką przy nodze i spoglądającego w stronę masywu górskiego. Sprawia on wrażenie jakby na chwilę tylko przerwał swą podróż, by ostatni raz spojrzeć w stronę ukochanych gór.

Autorem tego ostatniego, najnowszego pomnika Konstantinowa jest rzeźbiarz Boris Borisow, którego projekt zwyciężył w konkursie państwowym, rozpisany powtórnie po protestach środowiska artystycznego i odrzuceniu przez Ministerstwo Kultury, wytypowanego w 2014 roku, projektu *Grusza (Круша)* Stanisława Konstantinowa i Georgiego Czapkynowa. Kompozycja rzeźbiarska przedstawiała Aleka Konstantinowa oraz jego najbardziej znanego bohatera Baj Gania, siedzących przy kawiarnianym stoliku. Propozycji tej zarzucano kiczowaty charakter, jaki miałyby nadać centralnej ulicy w Sofii oraz utrwalanie stereotypowego, wypaczonego, negatywnego obrazu Bułgara jako człowieka zacofanego, żalosego i śmiesznego. Niezależnie od tego, który z projektów podoba nam się bardziej, należy bez wątpienia dostrzec wagę dyskursu publicznego wokół pomnika pisarza. Dowodzi on, że postać Aleka Konstantinowa jest nadal postrzegana w Bułgarii bardzo pozytywnie i w opinii rodaków zasługuje na należyte upamiętnienie, wyrażone w formie artystycznej na najwyższym poziomie.

Bułgarzy wyrażają swoją sympatię do Aleka nie tylko w formie pomnikowej. Pamięć o nim jest motywem przewodnim takich wydarzeń, jak rajdy turystyczne i wycieczki piesze, na przykład zorganizowana z inicjatywy stowarzyszenia Bułgarska Historia (*Българска история*) w 2014 roku wycieczka na Witoszę pod hasłem „Śladami Aleka” (*По стъпките на Алеко*). Podobne wyprawy organizowane są do dziś.

Ukochana przez Aleka Konstantinowa Witosza stanowi więc kolebkę bułgarskiej turystyki pieszej. Jej wyjątkowe położenie na obrzeżach stolicy dużego europejskiego miasta sprawia, że ma ona szczególny status wśród sofijczyków, znajdujących upodobanie w regularnym, cotygodniowym wspinaniu się na masyw. Kilometry wydeptane przez tłumy niedzielnych turystów wchodzących na Witoszę stanowią dziś największą część wędrówek pieszych w Bułgarii. Ich masowy charakter uzasadnia określanie ich mianem praktyki kulturowej o charakterze integracyjnym, utrwalającej światopogląd, a nawet wpływającej na tożsamość sofijczyków, ich poczucie przynależności do wspólnoty mieszkańców wyjątkowego miasta i rozwój nowoczesnie rozumianego patriotyzmu lokalnego. Widziany z każdego punktu stolicy masyw górski ma w centrum miasta swoją ulicę – bulwar Witoszy z

pomnikiem Aleka Konstantinowa – jak również swoje radio, nadające od 1991 roku, a wreszcie wykazuje ścisły związek z kulturą miejską. Zdaniem Mileny Benowskiej-Sybkowej turystyka górską w Bułgarii jest przestrzenią, w której spotyka się właśnie kultura miejska, rekreacyjne uprawianie sportu i miłość do ojczyzny. Romantyzowana w XIX wieku dzika przyroda Witoszy, będąca początkowo obiektem niemal religijnego kultu⁴, a następnie dumy narodowej, stała się celem specyficznej turystyki kulturowej i centrum zjawiska o charakterze uniwersalnym, które badaczka określa jako „świeckie pielgrzymowanie”⁵. Przywiązanie do Witoszy to niewątpliwie jeden z najbardziej specyficznych przejawów bułgarskiej mentalności narodowej.

W kontekście działalności Aleka Konstantinowa oraz fenomenu Witoszy na szczególną uwagę zasługuje postać bułgarskiego biologa i alpinisty Bojana Petrowa, który zaginął w 2018 roku w Himalajach. Mieszkał on w starej południowej dzielnicy Sofii, u podnóża Witoszy, więc właśnie tam obywatel swoje codzienne treningi, co poruszająco opisał w książce *Първите седем (Pierwsze siedem)*⁶. O treningach Petrowa i słynnym notesie-pamiętniku, pozostawionym przez niego w jednej z wiat na szlaku prowadzącym na Witoszę, w którym spacerowicze mogli zapisać swoje wrażenia, wspomina film pod tytułem *Oto jestem, wróciłem! (Отново съм тук)* w reżyserii Poli Genczewej, który otrzymał Gran Prix na Festiwalu Filmowym w Krakowie w 2021 roku. Bojan Petrow, podobnie jak Aleko Konstantinow, darzył Witoszę szczególnym uczuciem i podobnie jak on stał się patronem jednej z sofijskich ulic, oczywiście z widokiem na Witoszę.

Inny bułgarski alpinista Dojczin Bojanow w wywiadzie na temat wydanego w 2021 roku przewodniku po Witoszy jego autorstwa⁷ tak opisuje swoje doświadczenia związane z tym masywem:

Cale moje życie spędziłem na tej górze. Nie skarzę się, tylko chwalę tym, ponieważ nadała ona horyzont wszystkimu, co mi się przydarzyło potem. Sam przewodnik dał

⁴Nazwa własna „Witosza” (*Витоша*) oraz słowo „planina” (*планина*) w języku bułgarskim są rodzaju żeńskiego, co determinuje postrzeganie tego masywu górskiego jako kobiety. Znajduje to potwierdzenie w związanych z Witoszą wyobrażeniach mitycznych i wierzeniach ludowych. Była ona niezwykle istotnym elementem zarówno folkloru, jak i religii prawosławnej, przyciągała środowiska modernistycznych ezoteryków i zwolenników Petyra Dypnowa. Więcej na ten temat pisała Żorżeta Nazyrska. Zob. Ж. Назърска, „Свещената планина“ в сакралната география на София: практики на езотерични общества през първата половина на XX в., „Балкани” 2020, бр. 9, s. 75–92.

⁵М. Беновска-Събкова, *Планински туризъм, градска култура и национални чувства: „Изкачване на Витоша” като форма на съвременно поклонничество*, „Българска етнология” 2006, бр. 2, s. 80.

⁶Б. Петров, *Първите седем*, Вагон, София 2017.

⁷Д. Боянов, *Витоша. Спортно-туристически сборник*, Вертикален свят, Sofia 2021. Książka została wyróżniona przez Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej РТТК, współorganizatora 6. Międzynarodowego Konkursu „Najlepsze wydawnictwa o górach”, organizowanego w ramach 21. Międzynarodowych Targów Książki w Krakowie w 2021 roku.

mi dużo szczęścia, ponieważ ilekroć pomyślałem, że znam tę górę dobrze i nic mnie w niej nie zaskoczy, okazywało się to absolutnym samochwalstwem z mojej strony – przeciwnie, Witosza umiała w każdym momencie pokazać mi coś nowego, postawić przede mną jakieś wyzwanie. Treść, która znalazła się na tych kartkach, jest dla mnie dużą radością⁸.

Witoszę jako stały obiekt rozmaitych przedsięwzięć o charakterze sportowym lub rekreacyjnym, stanowiących kontynuację idei Aleka Konstantinowa, pokazuje także krótkometrażowy film w reżyserii Rusłana Wakriłowa pod tytułem *Един ден на Витоша* (*Jeden dzień na Witoszy*) z udziałem Bojana Petrowa i Dojczina Bojanowa. Zaś w Polsce motyw Witoszy znalazł reprezentację w książce podróżniczej Artura Nowaczewskiego *Hostel Nomadów*. Niech cytat z niej stanowi zachętę do odwiedzenia tego wyjątkowego miejsca:

– Jutro mam wolny dzień. Gdzie chciałbyś pojechać?

No i pojechaliśmy w góry Witosza. Widać je z poziomu bulwaru Marii Luizy. Zaczynają się zaraz za rogatkami miasta i nie przekraczają dwóch tysięcy metrów wysokości. U ich podnóży leży cerkiew Bojańska i monastyr Dragalewski. Myślałem, że ze względu na bliskość stolicy góry będą pełne ludzi, jak Tatry, ale nie. Witały nas puste iglaste lasy. Koło monastyru cicho szumiało źródelko, mała Aleks bawiła się czerpakami do wody. W cerkwi oglądaliśmy nowoczesne w formie freski, wyprzedzające o dwieście, trzysta lat europejski renesans.

Ostatnio kontakt z Jordanem się urwał. Nic na to nie poradzę. Zostają więc w pamięci po prostu dobre dni. Z nami w głównych rolach już nie jako dziećmi, ale dorosłymi. Nowe zdjęcia. Ale przecież nie przyjechałem tu, żeby wracać do przeszłości, tylko żeby iść przed siebie. Wtedy, w Bułgarii, to się zaczęło i tak trwa⁹.

Bibliografia

Konstantinow A., *Baj Ganiu*, tłum. F. Korwin-Szymanowski, Czytelnik, Warszawa 1986.

⁸E. Стоянова, *Доичин Боянов описа в книга пътеките във „Витоша“*, <https://bnr.bg/horizont/post/101539096/doichin-boanov-opisa-v-kniga-patekite-vav-vitosh>?fbclid=IwAR2jhXbAbBOmIV7t7bYHaUnrq5a7_NL7mpmW3vciVWjh2Idkmt-ycENgHEk (dostęp: 21.01.2024).

⁹A. Nowaczewski, *Hostel Nomadów*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa 2017, s. 17–18.

Артисти срещу паметника на Бай Ганьо,
https://19min.bg/news/novini_8/artisti-sreshtu-pametnika-na-baj-ganio-54329.html(dostęp: 21.01.2024).

Беновска-Събкова М., *Планински туризъм, градска култура и национални чувства: „Изкачване на Витоша” като форма на съвременно поклонничество*, „Българска етнология“ 2006, бр. 2.

Боянов Д., *Витоша. Спортно-туристически сборик*, Вертикален свят, София 2021.

Константинов А., *Бай Ганьо се върна от Европа*,
<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=169&WorkID=4684&Level=2> (dostęp: 21.01.2024).

Константинов А., *Невероятно, наистина, но факт: 300 души на Черния връх*,
<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=169&WorkID=6094&Level=1>(dostęp: 21.01.2024).

Константинов А., *Покана*,
<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=169&WorkID=6095&Level=1>(dostęp: 21.01.2024).

Назърска Ж., *„Свещената планина“ в сакралната география на София: практики на езотерични общества през първата половина на XX в.*, „Балкани“ 2020, бр. 9.

Петров Б., *Първите седем*, Вакоп, София 2017.

Стоянова Е., *Дойчин Боянов описа в книга пътеките във „Витоша“*,
<https://bnr.bg/horizont/post/101539096/doichin-boanov-opisa-v-kniga-patekite-vav-vitoshaf>
bclid=IwAR2jhXbAbBOMIV7t7bYHaUnrq5a7_NL7mpmW3vciVWjh2Idkmt-ycENgHEk
(dostęp: 21.01.2024).

Materialy wizualne

Вакрилов Р., *Един ден на Витоша*, trailer:
<https://www.youtube.com/watch?v=hXQVNV-fXV4&t=54s>(dostęp: 21.01.2024).

Генчева П., *Отново съм тук*, 2021, trailer:
<https://www.youtube.com/watch?v=QP3eJkNYmH0&list=PPSV> (dostęp: 21.01.2024).

Стаматов М., *По стъпките на Алеко. 1914 година*,
<https://www.youtube.com/watch?v=YsJ3GQroPv0&t=5s>(dostęp: 21.01.2024).